

Lâmekânî, Hüdâyî, Ümmî Sinanzâde ve Yâkub Halvetî Gelgitinde Gezgin Bir Etvâr-ı Seb'a Risâlesi

İbrahim Erol

<https://orcid.org/0009-0005-1110-2576>

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye

<https://ror.org/04mmwq306>

ibrahimerol@trabzon.edu.tr

Atıf Bilgisi:	Erol, İbrahim. "Lâmekânî, Hüdâyî, Ümmî Sinanzâde ve Yâkub Halvetî Gelgitinde Gezgin Bir Etvâr-ı Seb'a Risâlesi". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41 (Kasım 2025), 133-152. https://doi.org/10.34082/islami-ilimler.1703840 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	21 Mayıs 2025
Kabul Tarihi:	14 Temmuz 2025
Yayın Tarihi:	30 Kasım 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem – En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: Bu çalışma; kütüphane katalog kayıtlarında ve bazı akademik çalışmalarda Hüseyin Lâmekânî (öl. 1035/1625), Aziz Mahmud Hüdâyî (öl. 1038/1628), Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi (öl. 1088/1677) ve Yâkub Halvetî (öl. 1051/1642) gibi meşhur sûflere nispet edilen ve farklı kütüphanelerde yedi ayrı nüshası tespit edilen bir "etvâr risâlesinin" asıl müellifinin kim olduğunu konu edinmiştir. İnsanın; Hakk'a vâsıl/insân-ı kâmil olması sürecinde aşması gereken yedi mertebe anlamına gelen etvâr-ı seb'a kavramı/usûlü etrafında özellikle 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında pek çok risâle telif edilmiştir. Modern araştırmalar genellikle etvâr-ı seb'a ve literatürünü, sûfînin benlik dönüşümü bağlamında incelemiş ve müelliflerin tasavvufî şahsiyetlerine dair bazı yorumlarda bulunmuştur. Müellifini tespit etmeye çalıştığımız risaleyi ele alan araştırmalar; muhtelif kütüphanelerde risâlenin birbirinin tekrarı olan nüshalarının bulunduğu ve bu nüshaların dört ayrı müellifin adına kayıtlı olduğundan büyük ölçüde habersizdir. Halile bu çalışmalarda risâlenin gerçek müellifine dair herhangi bir farkındalık bulunmamaktadır. Bu durum; farklı kütüphanelerde yedi ayrı nüshası ve bu nüshalarda dört farklı müellif ismi bulunan risâlenin gerçek müellifinin kim olduğuna dair bir değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Çalışmada; katalog tarama yöntemiyle risâlenin nüshaları tespit edilmeye çalışılmıştır. İsmi geçen dört sûfî müellifin seyrüsülûk zihniyeti, tasavvufî şahsiyeti ve telifleri biyografik ve karşılaştırmalı doküman analizi yöntemiyle incelenerek söz konusu etvâr risâlesini yazmış olma ihtimalleri sorgulanmıştır. İçerik olarak başka çalışmalarda incelendiğinden, söz konusu risâlenin tercümesine lüzum görülmemiştir. Fakat nispet edildiği müelliflerin tasavvufî anlayışlarıyla mukayese edilebilmesi için risâlenin temel sistematığına yönelik bazı izahlar yapılmıştır. Ayrıca vefat tarihleri birbirine yakın olan bu dört müellif sûfînin müntesibi oldukları tarikat ve kollarının söz konusu dönemde birbirleriyle olan ilişkileri makalenin tali problemi olarak ele alınmış, risâlenin nispeti ve tedâvülü problemi bu habitat içerisinde sorgulanmıştır. Neticede, müellif nüshasına rastlayamadığımız risâlenin büyük ihtimalle Hüdâyî tarafından telif edildiği, bununla birlikte gezgin bir etvâr metni olup farklı tarikat mensuplarınınca talim edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Etvâr-ı Seb'a, Lâmekânî, Hüdâyî, Ümmî Sinanzâde, Yâkub Halvetî.

A Peripatetic Treatise on the Atwâr-i Seb'a in the Sway of Lâmekânî, Hudâyî, Ummî Sinanzâde and Yâqub Khalvetî

İbrahim Erol

<https://orcid.org/0009-0005-1110-2576>

Assistant Professor (Dr.), Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Sufism, Trabzon, Türkiye

<https://ror.org/04mmwq306>

ibrahimerol@trabzon.edu.tr

Citation:	Erol, İbrahim. "A Peripatetic Treatise on the Atwâr-i Seb'a in the Sway of Lâmekânî, Hudâyî, Ummî Sinanzâde and Yâqub Khalvetî". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41 (November 2025), 133-152. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1703840 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	21 May 2025
Date of acceptance:	14 July 2025
Date of publication:	30 November 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External Reviewers
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: This study investigates the authorship of a treatise on the *aṭwâr-i sab'a* (the seven stages of the soul). Across seven identified manuscript copies, the work is variously attributed to four prominent sufis: Hüseyin Lâmekânî (d. 1035/1625), Aziz Mahmud Hudâyî (d. 1038/1628), Ummî Sinanzâde Ced Hasan Afandi (d. 1088/1677) and Yâqub Khalwatî (d. 1051/1642) in catalog records and seven different copies of which have been identified in different libraries. In the sixteenth and seventeenth centuries, particularly within the Ottoman context, many treatises were written on the doctrine of the *atwâr-i sab'a*, which outlines the seven stages that a person must pass through to reach Allah. Modern studies have generally analysed the *atwâr-i sab'a* and its related literature in the context of the sufi transformation of the self, often commenting on the spiritual profiles of the authors. However, studies focused on this particular treatise has been largely unaware of the multiple copies in different manuscript libraries and the fact that these identical texts are catalogued under four different authors. Consequently, the question of the treatise's true author has not been addressed. This situation necessitates a critical evaluation of its authorship. In this study, the manuscript copies were first identified through catalog research. The study then assesses the likelihood that each of the four sufis authored the treatise by analysing their documented teachings on *seyrusulûk*, their distinct sufi personalities and their writings through biographical and comparative document analysis, and their other writings. Since the content of this treatise has been analysed in previous studies, a full translation is not provided here. However, its basic framework is explained to compare it with the known sufi understanding of the attributed authors. As a secondary inquiry, the article discusses the relationship between the sufi *tarîqas* to which these four authors belonged, examining the treatise's circulation within this milieu. As a result, while an authorial copy could not be located, it is concluded that the treatise was most likely written by Hudâyî. However, it also functioned as a widely circulating text on the *aṭwâr*, used in the spiritual practice of disciples from different orders.

Keywords: Sufism, Atwâr-i seb'a, Lâmekânî, Hudâyî, Ummî Sinanzâde, Yâqub Khalwatî.

Giriş

Etvâr-ı seb'a, sâlikin nefsinin tezkiye edip ruhunu saflaştırma mücâhadesinde geçirdiği yedi merhaleyi ifade eden bir kavramdır. Bu merhaleleri/seyrüsülûkü tamamlayan sâlikin ahlakî ve manevî haller elde ederek şeriat, tarikat ve marifette istikamet sahibi olacağı veya insan-ı kâmil mertebesine ulaşacağı yorumları yapılmıştır.^[1] Bir seyrüsülûk metodu olarak etvâr-ı seb'a anlayışı ve yazımı başka tarikatlara mensup sûfiler tarafından da benimsenmiş olsa da özellikle Halvetî gelenekte önemli bir yer tutmaktadır. Halvetîliğin pîr-i sânisî kabul edilen Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin (öl. 876/1466) sûfinin ulaştığı manevî merhaleler ve bu merhalelerde kalbin hususiyetlerine dair kaleme aldığı *Etvâr-ı'l-kulûb* ve *Makâmât*^[2] adlı risâleler sonraki dönemlerde telif edilen etvâr risâlelerine^[3] üslup ve muhteva olarak kaynaklık etme bakımından önem arz etmektedir.

Özellikle Osmanlı coğrafyasında 16. ve 17. yüzyıllarda Halvetîlik ve kollarının yayılmasıyla doğru orantılı şekilde çok sayıda etvâr risâlesi telif edilmiş, sonraki dönemlerde de bu gayret devam etmiştir. Bu telifler üzerine yapılan ilmî/akademik çalışmaların öncelikle risâlelerin tespiti, muhtevaları, etvâr literatürüne katkıları gibi konulara eğildiği görülmektedir.^[4] Bazı risalelerin birbirinin tekrarı veya özeti olduğundan hareketle bunların özgünlüğü ve müellife aidiyeti sorunu da yine bu çalışmalarda dikkati çeken hususlardan biridir. Ali Öztürk tarafından kaleme alınan *Halvetîliğin Manzûm Etvâr-ı Seb'a Geleneğinde Üç Müellif Bir Eser* adlı çalışmada Erzincânî, Karamânî ve Cemâl-i Halvetî'nin etvâr risâleleri analiz edilmiş, bu teliflerin intihal derecesinde birbiriyle aynılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.^[5] Leyla Alptekin Sarıoğlu'nun makalesinde de aynı konu ele alınmış ve Cemâl-i Halvetî'ye ait olduğu düşünülen etvâr risâlesinin Erzincânî'nin *Makâmât* adlı eseriyle olan benzerliği ortaya konulmuştur.^[6] Pek çok yönden birbirine benzese bile her iki yazar da adı geçen bu etvâr risâlelerinin bazı farklılıklar arz ettiğini kabul etmiş, hem

[1] Kutbuddîn Abdülkerîm b. İbrahim b. Abdülkerîm el-Cîlî, *Risâle fî etvârî's-seb'a* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2998/014), 93a-94b.

[2] Eserler için bk. Seyyid Yahya Şîrvânî, *Etvâr-ı'l-kulûb* (Manisa: Manisa Kütüphanesi, İl Halk Kütüphanesi, 2906/8), 171a-178a; a. mlf. *Makâmât* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 8194/11), 35b-47a.

[3] Muhammed Bahâuddîn Erzincânî'ye ait (öl. 879/1474) *Makâmâtü'l-ârifin ve ma'ârifü's-sâlikin* ve Habîb-i Karamânî'ye ait *Makâmâtü's-sülûk* adlı manzum eserler Şîrvânî'den sonra, onun sistematüğünü merkeze alarak telif edilen ilk etvâr risâleleri olma özelliğini taşımaktadır. Muhammed Bahâuddîn Erzincânî, *Makâmâtü'l-ârifin ve ma'ârifü's-sâlikin*, haz. Necdet Okumuş (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992); Habîb Karamânî, *Makâmâtü's-sülûk* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1321), 1a-51a.

[4] Etvâr-ı seb'a hakkında pek çok akademik çalışma yapılmış olsa da konumuz itibarıyla burada etvâr literatürünün tespitine yönelik çalışmaları serdetmeyi uygun görmekteyiz. Ali Haydar Bostancı, *Tasavvuf'ta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'a'sı* adlı yüksek lisans çalışmasında etvâr-ı seb'a literatürünü Sofyalı Bâlî Efendi (öl. 960/1553) öncesi ve sonrası telif edilenler şeklinde iki kısımda incelemiş, on adet müellifi bilinen, iki adet de müellifi meçhul risâlenin bulunduğunu ifade etmiştir. bk. Ali Haydar Bostancı, *Tasavvuf'ta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'a'sı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 30-33; Necdet Şengün konuyla ilgili çalışmasının giriş kısmında etvâr literatürünü ele alarak 14 -19. yüzyıllar arasında telif edilen ve müellifi belli olan etvâr risâlelerini tespit etmiş, yazarı belli olmayan risâlelerin ise katalog kayıtlarını belirtmiştir. bk. Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyas, Etvâr-ı seb'a, Nefsin Yedi Mertebesi* (Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 2013), 21-37. Muhittin Usta'nın doktora çalışmasında etvâr risâlelerini manzum ve mensûr olanlar, Arapça ve Türkçe yazılanlar şeklinde kısımlara ayırmıştır. Usta ayrıca bu risâleleri müelliflerinin müntesibi oldukları tarikatlara göre de taksim ederek Halvetî olmayanlar tarafından kaleme alınan telifleri vurgulamıştır. bk. Muhittin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 3-15; Fatih Küçük Tiryaki'nin doktora çalışması ise 16 - 17. yüzyıllar arasında telif edilen on dört etvâr risâlesini incelemiştir. Bu çalışmanın dikkat çeken bir yönü de; metinden hareketle birbirine benzeyen iki etvâr risâlesinin müellifinin kim olduğuna yönelik bazı analizler yapmasıdır. Müellif, Ahmed Şemseddin Marmaravî (öl. 910/1504) ile Bâlî Efendi'nin etvâr teliflerinin bire bir benzediğine vurgu yaparak etvâr risâlelerindeki nispet sorununu/meselesini gündeme taşımıştır. bk. Fatih Küçüktiryaki, *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Etvâr-ı seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirmesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017). Etvâr literatürünü özetleyen çalışmalardan biri de Mehmet Şahin'in *Etvâr-ı Seb'a Geleneği ve Vâhip Ümmî'de Etvâr-ı Seb'a* adlı makalesidir. Yazar etvâr yazma geleneğini Şîrvânî'den daha eskiye taşıyarak İbnü'l-Arabî'den (öl. 638/1240) başlatmış, müellifi bilinen-bilinmeyen toplamda elli altı risâleyi tespit ederek kataloglardaki yerlerini belirtmiştir. Bk. Mehmet Şahin, "Etvâr-ı Seb'a Geleneği ve Vâhip Ümmî'de Etvâr-ı Seb'a", *Turkish Studies* 15/1 (Aralık 2019), 81-85.

[5] Ali Öztürk, "Halvetîliğin Manzûn Etvâr-ı Seb'a Geleneğinde Üç Müellif Bir Eser", *Uluslararası Seyyid Yahya Şîrvânî ve Halvetîlik Sempozyumu*, ed. Orhan Söylemez vd. (Eskişehir: 2013), 59-68.

[6] Leyla Alptekin Sarıoğlu, "Yedi Tavır Hakkında Yazılmış Bir Risâle Tercümesi", *Mutad* 4/1 (Haziran 2017), 144-158.

Karamânî'nin hem de Cemâl- Halvetî'nin Erzincânî'den etkilenmekle beraber kendi meşreplerine ve manevî mazhâriyetlerine göre muhtelif yorumları bu eserlerine eklediklerini söylemişlerdir.^[7]

Etvâr risâleleri aynı zamanda onu telif eden şeyhin/sûfînin benimsediği tasavvuf eğitime/seyrüsülûk metoduna dair görüşlerini yansıtmaya özelliğine sahiptir. Müellifin müntesibi olduğu tarikat, bağlı bulunduğu silsile, etkilendiği sûfler veya seyrüsülûk usûlüne dair ihyâ ve tecdit faaliyetleri gibi hususlar etvâr risâlelerinden anlaşılabilmektedir. Bu sebeple müellifi belirsiz etvâr risâleleri kadar aynı risâlenin farklı müelliflere nispeti meselesi konu hakkında araştırma yapanlar için ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorundan hareketle çalışmamız; kataloglarda ve araştırmalarda dört farklı müellife nispet edilen bir etvâr risâlesinin gerçek müellifinin kim olduğu sorusunu merkeze almıştır.

Çalışmamızda konu edindiğimiz etvâr risâlesi ilk olarak Abdullah Şimşek tarafından Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi'ye nispet edilerek incelenmiş ve latinize edilmiştir.^[8] Fatih Yıldız tarafından hazırlanan ve on dokuz müellifin etvâr risâlesinin incelendiği çalışmada da aynı risâle Ümmî Sinanzâde'ye nispet edilerek tercüme edilmiştir.^[9] Her iki müellifin de Millî Kütüphane, Yazmalar Bölümü, no. 4529/9'da kayıtlı bulunan nüshayı incelediği ve giriş kısmındaki isimden hareketle risâleyi Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi'ye nispet ettikleri görülmektedir. Söz konusu etvâr risâlesi Slobodan İlic tarafından Lâmekânî Hüseyin Efendi'nin telifâtı arasında gösterilmiş^[10] ayrıca eserin tercümesi Lâmekânî'nin biyografisi de eklenerek makale olarak yayınlanmıştır.^[11] Aynı risale *Balkanlar'da Etvâr-ı Seb'a Geleneği ve Hüseyin Lâmekânî'nin Etvâr-ı Seb'a'sı* başlığıyla "100. Yılında Uluslararası Meddah Medresesi Sempozyumu"nda tarafımızdan tebliğ olarak sunulmuştur.^[12]

Söz konusu etvâr risâlesi farklı kütüphanelerde ve kataloglarda yedi ayrı nüshası ve bu nüshalarda dört ayrı müellif isminin bulunmasıyla dikkat çekmektedir. Ancak bu isimlerin her biri farklı nüshalarda yer almakta ve herhangi bir nüshada müellife aidiyetini gösterecek tarihsel veya biyografik net bir bilgi bulunmamaktadır. Konuyla ilgili literatür değerlendirildiğinde araştırmacıların nüsha farklılıklarından habersiz şekilde yalnızca ellerindeki örneğe dayanarak müellif ismini sabit tuttukları görülmektedir. Bu doğrultuda ilk önce nüshalar ve nispet edildikleri müellifler tespit edilmeye çalışılmıştır. Risâlenin genel muhtevası ve nüshalar arasındaki farklılıklar incelenerek, adı geçen müelliflerin seyrüsülûk zihniyetleri ve konuya dair telif ettikleri eserler dikkate alınarak asıl müellifin kim olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Bununla birlikte birbirinin aynı olan nüshaların niçin farklı müelliflere nispet edildiği sorusuna da çalışmada cevap aranmıştır.

1. Risâlenin Nüshaları

Çalışmamızda incelediğimiz etvâr risâlesinin Süleymaniye Kütüphanesi, H. Şemsi- F. Güneren, nr. 61/012'de yer alan mecmuanın 104a-106a'da bulunan nüshasının ulaşabildiğimiz en eski nüsha olduğunu söylemek mümkündür. Zira nüshanın ferağ kaydından, risâlenin istinsah tarihinin milâdî 1678 senesine tekabül eden 1089 Muharrem'i olduğu görülmektedir. Risâlede müellifin veya müstensihinin adı bulunmamaktadır. Fakat mecmua incelendiğinde içerisinde

[7] Öztürk, "Etvâr-ı Seb'a Geleneğinde Üç Müellif Bir Eser", 67; Sarıoğlu, "Yedi Tavır Hakkında Yazılmış Bir Risâle Tercümesi", 146.

[8] Abdullah Şimşek, "Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi ve Kendisine Nispet Edilen Etvâr-ı Seb'a Risâlesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (Mayıs 2015), 125-130.

[9] Fatih Yıldız, *Halvetî Azizlerinin Etvâr-ı Seb'a Risâleleri* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019), 474-488.

[10] Slobodan Ilic, "Lâmekânî Hüseyin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TÜRKİYE DİYANET VAKFI Yayınları, 2003), 27/95.

[11] Slobodan Ilic, "Poslanica O Sedam Duhovnih Stanja (Risâle-i Etvâr-ı Seb'a) Huseina Lamekanija", *Analı* 51/43 (2022), 153-167.

[12] İbrahim Erol, "Balkanlar'da Etvâr-ı Seb'a Geleneği ve Hüseyin Lâmekânî'nin Etvâr-ı Seb'a Risâlesi", *Osmanlı Avrupası'nda Bilim ve Düşünce*, ed. Elif Baga (Makedonya: İDEFE Yayınları, 2024), 267-292.

Niyâz-ı Mısırî (öl. 1105/1694), Abdülmecîd Sivâsî (öl. 1049/1638) ve Abdülahad en-Nûrî'ye (öl. 1061/1651) gibi Halvetî şeyhlerinin eserlerinin varlığı dikkat çekmektedir. Ayrıca mecmuanın bazı yerlerinde Şemseddin Sivâsî (öl. 1006/1597), Abdülmecîd Sivâsî, Abdülehad en-Nûrî ve İshâ el-Mahvî (öl. 1127/1715) gibi Halvetiyye'nin Şemsiyye kolunun Sivâsiyye alt koluna müntesip şeyhlere dua edilmekte, bazı kısımların Mahvî tarafından istinsah edildiği vurgulanmaktadır.^[13]

Tespit edebildiğimiz bir diğer nüsha Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen, nr. 4529/9'da kayıtlı mecmuanın 212b-220a varakları arasında yer almaktadır. Risâlenin giriş kısmında müellifin adı Ümmî Sinanzâde Hasan Efendi İslambôlî (öl. 1088/1678) olarak verilmektedir. Aynı mecmuanın sonunda, incelediğimiz etvâr risâlesinin ilk sayfası tekrar yazılmıştır.^[14]

İBB Atatürk Kütüphanesi, Osman Ergin, nr. 1943'te *Etvâr-ı Seb'a fî Tarîk es-Sülûk* adıyla kayıtlı olan risâle de konumuz olan etvâr nüshalarından biridir. Diğer nüshalara nispetle daha okunabilir bir nesih hatla kaleme alınan nüshada ferağ kaydı bulunmamaktadır. Bununla birlikte risâlenin giriş kısmında; "*Bu Hz. Azîz'in (k.s.) risâlesidir.*" şeklinde müellife künye ile işaret eden Osmanlıca bir başlık bulunmaktadır.

Bir diğer nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2419/01'de bulunan mecmuanın 2a/4b varakları arasında yer almaktadır. Ferağ kaydından bu risâlenin Hüdâyî Asitânesi'nin son postnişini olan Abdülgafûr Âbid (öl. 1946)^[15] tarafından h. 1308'de (1890) istinsah edildiği anlaşılmakla birlikte katalog kaydı, müstensihî müellif olarak göstermiştir. Risâlenin başında müstensih tarafından nüshaların Aziz Mahmud Hüdâyî'ye ait olduğunu gösteren kayıtlar düşülmüştür. Nüshanın sonunda ise müstensih'in; "*Bu risâle, cenâb-ı pîr Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin tertibi üzere tamamlandı.*" ibaresi mevcuttur.^[16]

Risâlenin tespit edebildiğimiz bir diğer nüshası İzmir Millî Kütüphane, Türkçe Yazmalar, nr. 1123/3'te bulunan mecmuanın 14a-17b varaklarındadır. Nüshanın başında "*Risâle-i Kutbî'l-Ârifîn Hüseyin Lâmekânî (k.s.)*" ibaresi mevcuttur. Katalog kaydında da nüsha Lâmekânî'ye nispet edilmiştir. Ayrıca istinsah tarihi olarak h. 1314 (1897) tarihi belirtilmiştir.

Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, O. Nova, nr. 656'da bulunan ve Slobodan Ilic tarafından tespit edilen etvâr risâlesi de çalışmamızda ele aldığımız risâleyle aynıdır. Nüshanın başında; "*Risâle-i Etvâr-ı Seb'a Kutbu'l-Ârifîn Tarîk-i Bayrâmiyye'den Hüseyin Lâmekânî*" ibaresi yer almaktadır.^[17]

Risâlenin tespit edebildiğimiz son nüshası ise Millî Kütüphane, Yazmalar, nr. 2482/1'deki mecmuanın 2a-6b varaklarında yer almaktadır. Nüshanın içinde bulunduğu mecmuanın mündericât kısmında müellife; "*Etvâr-ı Seb'a li's-Şeyh Halvetî*" ibaresiyle işaret edilmektedir. Aynı mecmua içerisinde Yâkub Halvetî'nin *Ahd ü Mîsâk* ve *Hidâyetü's-sâlikîn ve behcetü'l-ârifîn*, Niyâz-ı Mısırî'nin *Risâle-i Esile ve Ecvibe* ve *Risâle-i Esmâ*, Şeyh Cihâdî'nin (öl. ?) *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a-i Manzûme* ve İbrahim Gülşenî'nin (öl. 940/1534) *Etvâr-ı Seb'a* isimli telifleri yer almaktadır. Katalog kaydında ise eserin Yâkub Halvetî'ye ait olduğu yazılıdır. Mecmuada yer alan *Hidâyetü's-sâlikîn* adlı risalede kaydedilen silsile dikkate alındığında buradaki Yâkub Halvetî'nin Halvetiyye'nin Ramazâniyye kolu şeyhlerinden Şeyh Yâkub Efendi (Bursalı) (öl. 1051/1642) olduğu anlaşılmaktadır.^[18] Fakat hem mündericât kısmında hem de söz konusu nüshanın başında müellifin sadece "*Şeyh Halvetî*" künyesiyle kaydedilip isim belirtilmemesi, bir sonraki risâle olan *Hidâyetü's-sâlikîn*'in müellifinin

[13] *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* (H. Şemsi-Fatih Güneren, 61/05), 117b.

[14] Ümmî Sinanzâde Hasan Efendi, *Sülûk-i Etvâr-ı Seb'a* (Ankara: Millî Kütüphane, Adnan Ötügen, 4529/9), 114a.

[15] Geniş bilgi için bk. Hasan Kamil Yılmaz, "Celvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar-Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 973.

[16] Bk. Abdülgafûr Âbid, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2419/1), 1a-6b.

[17] Nüsha için bk. Ilic, "Risâle-i Etvâr-ı Seb'a Huseina Lamekanija", 153-167.

[18] Mehmed Kemâleddin Harîrîzâde, *Tıbyânü vesâilî'l-hakâik* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430), 2/67a.

ise Yâkub Halvetî olduğunun açıkça yazılması bu iki eserin müellifinin farklı kimseler olduğu şüphesini akla getirmektedir.

Bahse konu etvâr risâlesinin muhtelif kütüphanelerde yedi farklı nüshasına ulaşılmakla birlikte, bunlar arasından müellif hattı olan orijinal nüsha tespit edilememiştir. Zira bu nüshaların bazısında herhangi bir isim verilmezken, bazısında ise “Şeyh, Azîz” ve Halvetî” gibi müellife işaret eden fakat nispet konusunda şüphe uyandıran ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Birinde Hüdâyî ve diğerinde Ümmî Sinanzâde, diğer ikisinde Lâmekânî olmak üzere dört nüshada müelliflerin isimleri açık şekilde belirtilmiştir. Bunlar içerisinde de sadece Hüdâyî’ye nispet edilen nüshada müstensih’in adı bulunmaktadır. Bu durum; risâlelerin aidiyetinin tespitini zorlaştırmakla birlikte, risâlenin/nüshaların muhtevâsı ve nispet edildikleri sûflerin müntesibi oldukları silsilelerindeki müellif sûflerin etvâr risâleleriyle -geriye dönük- karşılaştırılması gerçek müellifi belirlemeye imkân vermektedir.

2. Nüshaların Mukayesesi ve Risâlenin Muhtevâsı

2.1. İbare ve Lafız Açısından Nüshalar

Nüshalar karşılaştırıldığında nefis, ruh, seyr, âlem, mahal, usûl/zikir, envâr ve hâlât gibi etvâr-ı seb’a sistematüğünü oluşturan temel başlıklara yönelik açıklamaların aynı olduğu görülmekle birlikte bazı ifadelerin farklı olduğu müşâhade edilmiştir. Örneğin; nefis-i emmâre mertebesinde sâlike galip olan temâyülleri izah sadedinde serdedilen; “*Bu makamda nefis fiska ve mâsivâyâ mâile, ta’ât ve ibadâtta fârredür.*” cümlesindeki “fârre” kelimesi bazı nüshalarda “kâsıradır” şeklinde geçmektedir.^[19] Yine bazı nüshalarda müstensihlerin, müphem gördükleri bazı ibareleri fazladan birkaç kelime kullanarak metin içerisinde izah etme gayretinde olduğu fark edilmektedir. Örneğin; “*Nefs-i emmâre mertebesinde ahlâk-ı zemîmenin ifnâsı için sâlikin, mürşidine itaat/hizmet etmesi gerekir.*” ibaresi bazı nüshalarda; “*mürşid kapûsunda hizmet etmeye muhtaçtır.*” şeklinde izah edilmiştir.^[20]

Aynı müellife nispet edilen nüshaların dahi ifade farklılığı, kelime takdim-tehiri ve ibare eksikliği yönlerinden birbirinden farklı özellikler taşıdığı görülmektedir. Lâmekânî’ye nispet edilen nüshaların tavr-ı sâlis bahsinde; “*Bu makamda râi ahvâl-i rûhâniyesinî Mevlevî dervişleri... ve Bektâşî dervişleri heyetinde gibi görür.*” cümlesi, İzmir nüshasında -diğer nüshalarla uyumlu- zikredilirken, Uppsala nüshasında sadece; “*mevlevî dervîşi*” şeklinde eksik kaydedilmiştir. Lâmekânî’ye nispet edilen Uppsala nüshasında son mertebe müstensih tarafından “tavr-ı sâdis” olarak kaydedilmişken, bu hata İzmir nüshasında usûle uygun şekilde tavr-ı sâbi’ olarak yazılmıştır. Tavr-ı sâlis kısmında Uppsala nüshası; -diğerleriyle birlikte- bu mertebenin “makâm-ı şevk” olduğunu söylemiş, İzmir nüshası ise tüm nüshalardan farklı olarak aynı makamı “makâm-ı eşrefiyye” olarak isimlendirmiştir. Dikkati çeken bir diğer husus da İzmir nüshasının “tavr-ı evvel” başlığında konunun neredeyse yarısının müstensih tarafından yazılmayıp, eksik bırakılmış olmasıdır.^[21] Bu bilgiler dikkate alındığında Lâmekânî’ye nispet edilen nüshaların farklı müstensihler tarafından istinsah edildiği, özellikle İzmir nüshasının da tüm diğer nüshalardan farklı şekilde eksik olduğu anlaşılmaktadır.

Hüdâyî’ye nispet edilen nüshalarda anlamı değiştirmeyen bazı kelime takdim-tehirleri, eksiklik veya fazlalıkları bulunmaktadır. Risâlenin; Osman Ergin nüshasının “tavr-ı hâmis” başlığında sâlikin ahlâkî dönüşümünü izah eden; “*ve dahî bu makamda sâlik kendini kimyaya vâsıl olmuş görür. Bakırları altun eder görür.*” ibaresi Adnan Ötüken nüshası hariç diğer nüshalarda yer almamaktadır.

[19] Krş. *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, H. Şemsi- F. Güneren, 61/12), 104b; Aziz Mahmud Hüdâyî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2419/01), 2a/4b.

[20] Krş. *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a* (H. Şemsi- F. Güneren, 61/12), 105a; Ilıc, “*Risâle-i Etvâr-ı Seb’a Huseina Lamekanija*”, 162.

[21] Krş. Hüseyin Lâmekânî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a* (İzmir: Millî Kütüphane, Türkçe Yazmalar, nr. 1123/3), 14a-17b; Ilıc, *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a Huseina Lamekanija*, 164.

Aynı nüshanın “tavr-ı sâbi” başlığında yer alan; “*Bazı sâlike, tavr-ı sâdiste iştigalde iken bu sır zuhûr eder, ba'dehû ism-i sâbi' telkin olunur. Evlâsı da budur*”. cümlesi diğer nüshalarda bulunmamaktadır.^[22] Bu bilgiler ışığında Hüdâyî'ye nispet edilen nüshaların yukarıda işaret edilen yönlerden birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir.

Risâlenin, H. Şemsi-F. Güneren ve Millî Kütüphane, nüshalarının –yukarıda bahsi geçen- “*fârre*”-“*kâsıra*” kelimelerindeki farklılık haricinde ibare/lafız olarak birbirinin aynısıdır. Bu iki nüshayla hemen hemen aynı özellikleri taşıyan Adnan Ötüken nüshası ise bunlarla ibare/lafız olarak aynı olmakla birlikte yukarıda zikri geçen cümle sebebiyle Osman Ergin nüshasıyla benzeşmektedir.

Benzerlikler/farklılıklar bağlamında bakıldığında muhteva, üslup ve lafız olarak nüshaların birbirini tekrar ettiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte cümlelerin/konunun daha iyi anlaşılması için müstensihlerin az da olsa kelime ve cümle ilavelerinde bulunduğu görülmektedir. Ümmî Sinanzâde'ye nispet edilen Adnan Ötüken nüshası ile Hüdâyî'ye nispet edilen Osman Ergin nüshası birkaç kelimenin haricinde benzerliği en fazla haiz nüshalardır. Yâkub Halvetî'ye nispet edilen Millî Kütüphane, nüshası da bir cümle dışında bu iki nüshayla aynı gözükmemektedir. Bu açıdan bakıldığında hiçbir nüshanın birbirinin aynı ve kopyası olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Bu durum ise yedi nüshanın müstensihlerinin farklı kimseler olduğuna işaret etmektedir.

2.2. Risâledeki Genel Muhteva

İncelediğimiz risâle, etvâr başlıklarının bazılarına yer vermemekle birlikte nefis, seyr, mahal ve envâr konularında genel anlayışa bağlı kalmış, bunun haricinde diğer hususlara pek az değinmiş veya hiç değinmemiştir. Benzerlerine oranla muhtasar sayılabilecek bu risâlede; sâlikin, her mertebedeki manevî psikolojisine dair müşâhadelerinin beyan edilmesi kanaatimizce eserin dikkat çekici yönlerinden biridir. Sâlikin, sülûk sürecinde tavr-ı sâni ile birlikte kendini âlem-i misâlde farklı şekillerde görebileceği bilgisi şöyle sıralanmıştır: Sâlik, tavr-ı sâni'de kalbini kandiller ile tezyin edilmiş câmiler, tavr-ı sâliste Beytül-makdis, tavr-ı râbi'de kendini berdâr^[23] şeklinde müşâhade eder. Son üç tavırdaki müşâhade ise kendisiyle ilgili değil âlem-i melekût, âlem-i ceberut ve âlem-i lâhût ile ilgilidir.^[24]

Risâlenin muhteva açısından dikkate şayan bir diğer özelliği de sâlikin, bir sonraki mertebede seyrüsülûküne devam etmeye hazır olup olmadığının anlaşılmasına yönelik verdiği ipuçlarıdır. Müellifin ilk altı tavırdaki bu hazır bulunuşluk seviyesine yönelik izahlarının diğer meselelere kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. Buna göre; sâlikte veled-i kalbin^[25] zuhûr etmesi, tavr-ı evveldeki seyrinin tamamlandığına ve tavr-ı sâni'nin zikrinin kendisine telkin olunabileceğine işaret etmektedir. Tavr-ı sâni'de ise; tavr-ı sâlisin zikri veya bu zikrin nûrunun sâlikin kalbine ilkâ edilmesi ve vâkı'ada kamerin hilal şeklinde görülmesi onun bir sonraki mertebeye geçmeye hazır olduğu şeklinde yorumlanır. Müellif; bu tavırdaki sâlikin, sonraki mertebelere ait zikirleri ve vâkı'atı rüyasında görmesini, onu bu makamlara cezbetmek için ilahî bir yardım şeklinde değerlendirmiştir. Tavr-ı sâliste; bir sonraki tavrın zikrinin telkin olunması, bu esmanın geçtiği herhangi bir ayetin âlem-i misalde talim edilmesi veya Mushaf-ı şerifin verilmesi gibi hususlar zuhûr ettiğinde sâlikin bu makamdaki seyrini tamamladığı anlaşılır. Tavr-ı râbi'de, bir sonraki mertebenin isminin (ism-i hâmis) ilkâ edilmesi veya bu zikrin nûrunun zuhûru sâlikin bu makamdaki terakkisinin

[22] krş. Hüdâyî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* (Yazma Bağışlar, nr. 2419/01), 3b; Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* (Ankara: Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken, 4529/9) 218a.

[23] İdam etme anlamında kullanılmış olup bununla Hallâc-ı Mansûr (öl. 309/922) kastedilmiştir. bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (İstanbul: Aydın Yayınları, 2006), “berdâr”, 86.

[24] *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* (H. Şemsi- F. Güneren, 61/12), 103b-104a.

[25] Kalbin ikinci kez doğması veya doğurması anlamına gelen bu kavramla; kalbin zikirle dirilmesi kastedilmiştir. bk. Ethem Cebecioğlu, *Nokta-i Süveydâ* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2018), 46.

tamam olduğunun göstergesidir. Tavr-ı hâmistе “hayât-ı kalp”^[26] zuhûrunu elzem gören müellif, vâkıasında ölümlere nazar edip onları diriltmesini, altıncı ismin kendisine telkin edilip nûrunun kalbi istila etmesini ve Hakikat-i Muhammediyye’ye vâsıl olmasını sâlikin bir sonraki tavra geçebileceğine işaret saymıştır.^[27]

Tavr-ı evvel hariç tutulduğunda, her tavırda yapılması gereken ezkâr, ibadet ve diğer vazifelerine dair net bir bilgi serdetmeyen risâle, daha çok etvâr mertebelerinde sâlikin tecrübe etmesi muhtemel müşâhadelerine/mazhâriyetlerine ve bu ahvâlin mürşid tarafından nasıl doğru şekilde analiz edilmesi gerektiğine yoğunlaşmıştır. Hatta üslûp dikkate alındığında, hitâbın sâlikten daha ziyade mürşide yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Zira risâlenin merkeze aldığı ve en fazla izahta bulunduğu husus etvâr müfredatının nasıl uygulanması gerektiği meselesidir ki; bu konuda müellif, mürşidi etken, sâliki ise edilgen konumda değerlendirmiştir. Risâle ayrıca; etvârı sistematigini şekillendirici hacimli risâleler gibi değil konuyu ana hatlarıyla tanıtıcı bir karakteri haiz olduğu anlaşılmaktadır.

3. Seyrüsülûk Zihniyetinin Yansıması Bakımından Nispet Meselesi

Risâlenin gerçek müellifinin kim olduğu sorusunun, söz konusu müelliflerin tasavvufî şahsiyeti, seyrüsülûk usûlû ve bağlı bulundukları irfanî gelenekle yakından ilişkili olma ihtimali göz ardı edilemez. Bunun yanı sıra söz konusu risâlenin daha önce telif edilen etvâr risâleleriyle muhteva ve üslûp açısından benzerlikleri de konu hakkında bizlere fikir sunabilir.

3.1. Lâmekânî Hüseyin Efendi

Lâmekânî’nin silsilesi Hasan Kabâdûz (öl. 1010/1061), Hamzâ Bâlî (öl. 969/1561), Hüsâmeddin Ankaravî (öl. 964/1557), Ahmed Sârbân (öl. 952/1545), Pîr Ali Aksarâyî (öl. 936/1529) ve Bünyâmin Ayâşî (öl. 916/1475) ile Melâmiyye-i Bayrâmiyye’nin pîri Dede Ömer Sıkkînî’ye (öl. 880/1475) ulaşmaktadır.^[28] İkinci devre Melâmîliği olarak anılan Bayramî Melâmîliği, Dede Ömer Sıkkînî ile başlayan bir kol olarak kabul edilmiş, Hamza Bâlî’nin 1561-62’de idamından sonra onun adına istinaden Hamzavîlik olarak anılmıştır.^[29] Bayrâmî-Melâmî/Hamzavî bazı mürşid ve dervişlerin, vahdet-i vücûd ve kutub düşüncesi etrafında şekillendirdikleri mehdici ve hulûlcü görüşleri sebebiyle^[30] Osmanlı Devleti’nin takibi altında bulundukları bazıların da dönemin şeyhülislamlarının fetvasıyla idam edildikleri kaynaklarda mervîdir.^[31]

Bayrâmî-Melâmî/Hamzavî tefekkürünün aksine Lâmekânî’nin Ehl-i sünnet hassasiyeti^[32] ve dört halifeye saygılı tutumu sebebiyle kaynaklar onu kendi silsilesi içerisinde farklı bir yere

[26] Metinde, Allah Teâlâ’nın el-Hay isminin sâlikin kalbine tecelli etmesi anlamında kullanılmıştır. bk. *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a* (H. Şemsi- F. Güneren, 61/12), 103b

[27] *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a* (H. Şemsi- F. Güneren, 61/12), 103b-104b.

[28] Nev’izâde Atâyî, *Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’ş-şekâik*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Yazma eserler Kurumu Yayınları, 2017), 385; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü’l-fuâd*, çev. Yakub kenan Necefzâde (İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1967), 255-284. Silsilenin şematik hali için bk. Abdürrezzak Tek, *Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn’in Risâle-i Bayrâmiyye-i Melâmiyye Adh Eserinin Metni ve Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2000), 56-57.

[29] Müstakimzâde Süleyman Saadettin, *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye-i Şuttâriyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, 1164), 40a-b; Lâlizâde, *Sergüzeşt*, 46, 47; Haşim Şahin, “Bayrâmiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar-Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 807.

[30] Geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, “16 – 17. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzavî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi”, *Belleten Dergisi* 61/230 (Nisan 1997), 95-103. Ayrıca bk. Lâlizâde Abdülbâki, *Sergüzeşt*, haz. Tahir Hafızlıoğlu (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 61-63;

[31] Lâlizâde, *Sergüzeşt*, 35-57; Sâdik Vîcdânî, *Tomâr-ı Turuk-i ‘Aliyye- Melâmîlik*, haz. İrfan Gündüz (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), 37-43.

[32] *Bekleye kalbini; Hakk’tan gayriyi fikretmeye / Şer’i Ahmed’le müzeyyen vârnı işar ola Hem Hanefû mezhebi hem sünni vü dîdar ola/ Hem muhibbî âlü sahibi Ahmedî muhtâr ola.* Lâmekânî, *Divân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, 800/14), 137b. Bu mısraları yorumlayan Gölpinarlı; Lâmekânî’nin, Ehl-i sünnet mezhebine tam manasıyla mütemessik bulunduğunu vurgulamıştır. Bk. Gölpinarlı, *Melâmetîlik*, 82.

konumlandırmıştır.^[33] Vahdet-i vücûd ve kutub düşüncesi, pîre mutlak bağıllık vb. hususlarda^[34] mensubu olduğu irfanî geleneğin takipçisi olan müellif şer'î ilimlere vukûfiyeti, Şahsultan Câmî-i'ndeki sohbetleri ve yetiştirdiği halifeleri sebebiyle toplumun hemen her kesiminden teveccüh görmüştür.^[35] Özellikle şeyhten feyz alan sûfiler arasında Halvetî-Sinânî şeyhlerinden ve Seyyid Seyfullah'ın (Nizamoğlu) (öl. 1010/1601) halifelerinden Hakîkîzâde Osman'ın (öl. 1037/1627) bulunması, onun Halvetîlerle iyi ilişkiler kurduğuna işaret etmektedir.^[36] Ayrıca Hamzavî derişlerinin Ehl-i sünnet dairesinin dışında olduklarına fetva veren ve onları şeytanın müritleri olarak nitelendiren Abdülmecîd Sivâsî, Lâmekânî'nin de içinde olduğu bazı kimseleri kastederek; "... İçlerinde mazhar-ı mârifet nice kimseler var." sözünü serdetmiştir.^[37]

Müsemma usûlüyle seyrüsülûkü benimseyen bir tarikatın tanınmış simalarından biri olduğu halde Lâmekânî'nin, esmâ usûlünü tercih etmesi ve bu konuda bir etvâr risâlesi yazması mümkün müdür? Teliflerinde; insan-ı kâmil, varlık, marifetü'n-nefs, marifetullâh vb. kavramlar üzerinde yoğunlaştığı^[38] görülmekle birlikte müellifin, hem esmâ hem de müsemma usûlünü müsavi gördüğünü düşündürecek beyitleri mevcuttur.^[39] Bazı kaynaklar onun Kabâdûz'ün irşad usûlünü aynen devam ettirdiğini belirtse de,^[40] Münîri-i Belgradî'nin (öl. 1026/1617) cehrî zikir, raks ve sema'nın caiz olmadığını ifade ve izah ettiği mektubuna karşı Lâmekânî'nin -Bayrâmî-Melâmî tefekküründe yer almasa da- bu ritüellerin caiz hatta bazen gerekli olduğuna dair cevapları onun tasavvuf anlayışına dair bazı ipuçları vermektedir. Zira Belgradî'ye cevaben mektubunda o; kendi tarikatında sema' ve devrânın yer almadığını fakat fukarâ-i sâlihîn ve meşâyih-i kümmelînin bu usûlle zikredip gayet müteazz olduklarına ve cezbelerinin arttığına şahit olduğunu, bu sebeple sem'a ve devrâna müsamaha gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı mektubunda Lâmekânî'nin; ilahî tecellilere mazhâriyet ve ilm-i ledünnîye vâsıl olmada cehrî zikir usûlünü tatbik edenlerin yolunun meşru görülmesi gerektiğinin altını çizmiştir.^[41]

Lâmekânî'nin, esmâ usûlünün sâlikin manevî terakkisi hususundaki müspet düşüncesi onun müritlerinde de görülmektedir. Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi (öl. 1065/1655) "merd-i hüdâ" diyerek şeyhini tavsîf ettiği *Müfîd-ü muhtasar* adlı eserinde Halvetî tekkelerinde çok vakit geçirdiğini söyleyerek etvâr-ı seb'â sistematiğini manzum şekilde kaleme almıştır.^[42] *Usûlü'l-muhakkîkîn* adlı eserinde ise o; "*Sûlûkümde görürdüm merd-i mânâ / İder cân sem'ine bu sırrı ilkâ. Ki yani bir kitâb îden hiç/Anı kimse dimemiş ola asla.*" dizelerini serd ederek Lâmekânî'nin sohbetlerinden aldığı haz ve feyzi vurgulamıştır.^[43] Olanlar Şeyhi'nin müridi Sun'ullâh Gaybî de (öl. 1087/1676)

[33] Kâtip Çelebi, *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin (İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2016), 2/649; Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 82.

[34] Hüseyin Lâmekânî, *Risâle fî Şerh-i Hadîs-i Küntü Kenzen Mahfiyyen* (Ankara: Millî Kütüphane, Millî Yazmalar, 408/1), 4b.

[35] Kâtib Hacı Ali Efendi, *Tuhfetü'l-mücâhidîn behcetü'z-zâkirîn* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2293), 514b; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/489; Hazim Şabanović, *Knizevnost Muslimana Bih na Orijentalnim Jezicima* (Sarajevo: Svjetlos Izdavačko Preduzeće, 1973), 217-219.

[36] Müstakimzâde, *Risâle-i melâmiyye-i Bayrâmiyye* (Nafiz Paşa, 1164), 38b. Hakîkîzâde Osman ile Hakîkî Bey'in tarihi şahsiyetleri hakkında tartışmalar için bk. Müstakimzâde, *Mecellet'n-nisâb* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 187; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/ 493; Mehmet Yunus Yazıcı, "III. Murâd'ın Lugazına Hakîkî'nin Verdiği Cevaplar", *Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi dergisi* 4/8 (Güz 2017), 143-147.

[37] Cengiz Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 127.

[38] Lâmekânî'nin eserlerindeki genel muhteva değerlendirmesi için bk. Gölpınarlı, *Melâmetîlik*, 83-84; Büşra Çakmaktaş, "17. Yüzyılda Vahdet-i Vücûd Düşüncesinin Bir Şârihi Olarak Lâmekânî Hüseyin Efendi'de Vücûd ve Marifet", *Tasavvuf Dergisi* 41 (2018), 51-72.

[39] Bk. Lâmekânî, *Esrârname* (İstanbul: Milli Kütüphanesi, Yamalar, 5278), 10a.

[40] Hacı Ali, *Tuhfetü'l-mücâhidîn* (Nuruosmaniye, 2293), 515b.

[41] Mektup için bk. Müstakimzâde, *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye* (Nazif Paşa, 1164), 35a-36b.

[42] Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi el-Köstendilî, *Müfîd-ü muhtasar* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Karaçelebizâde, 354/002), 112b-119b.

[43] İbrahim Efendi, *Usûlü'l-muhakkîkîn* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3677), 2a.

Risâle-i Esmâ adlı eserinde; kendisinin müntesibi olduğu hem Bayrâmî hem de Halvetî silsileyi tatad etmiş, etvâr-ı seb'aya dair bir risâle telif etmiştir.^[44]

Şiirlerinde; Lâmekânî'nin tasavvufî şahsiyetinin oluşumuna dair bazı bilgileri görmek de mümkündür. “Çok meşâyih sohbetin gördüm sözünî kûş eyledim-ellerinden hem muhabbet ham-rınî nûş eyledim- Kalb-i nâşâdım bunlardan çok teselliler bulup-marifet zevkiyle gerçi cânı şarhoş eyledim.” ve “Devr îderim devr ile sâbit kadem-Raks îderim arşa çîkûb şevk ile.”^[45] beyitleri birlikte değerlendirildiğinde; şeyhin sadece Bayrâmî-Melâmî tefekküründen değil farklı tarikatların neşvesinden de etkilendiğine işaret etmektedir. Ayrıca etvâr-ı seb'a müelliflerinin vurguladığı veled-i kalb mefhumu, şeyhin; “Ol veled dōğunca birî sūkûtun-Cân içinde cânı gibi saklaya.” mısralarında da mâkes bulmuştur.^[46]

Kaynaklarda Lâmekânî'nin müsemma usûlünü terk edip Halvetîlere dolayısıyla da esmâ usûlüne yöneldiğine dair bazı ithamlar da mervîdir. Belgradî iade-i mektubunda şeyhe hitaben; “tarîka-i ma'hûdeden tenezzül idüb ve safâ-yı kalp seyrini^[47] koyup, zâviye âdâtın sürmeye, ‘avâyid ve zevâyidın görmeye ve şehvet-i şöhreti bulmaya, künbedinde başı ucunda sarılı tûlbend bulmağa vesile olan raks ve semâyı taklîd eylemek bendine düştüğünüzden safa idemedüm.” cümlesini serdetmiştir.^[48] Münîrî'nin bu tespitlerini değerlendiren bazı araştırmalar, Lâmekânî'nin müsemma/cezbe usûlünü bırakıp Halvetîliğe öykündüğü yorumunu yapmıştır.^[49]

Lâmekânî'nin her ne kadar Bayrâmî-Melâmî silsileye mensup olduğu ve bu yolun âdâb u erkânına bağlı kaldığı bilinse de yukarıdaki bilgiler ışığında onun, aynı zamanda farklı tarikatların sohbetlerini ve usûllerini takip edip bunları tasvip ettiğini söylemek mümkündür. Hem esmâ hem de müsemma usûlünün sâlik üzerindeki müspet etkilerini müşâhade eden bir mürşid olduğu anlaşılan Lâmekânî'nin, irşad anlayışındaki kuşatıcı tavrı da câlib-i dikkattir. Eserlerinde etvâr-ı seb'aya dair kesin ifadeler yer almasa da, bazı nüshaların onu adına kayıtlı olması ve tasavvufî şahsiyeti dikkate alındığında onun bir etvâr risâlesi telif etmesi ihtimal dâhilindedir.

3.2. Aziz Mahmud Hüdâyî

Hüdâyî'nin silsilesi; Mehmed Muhyiddîn Üftâde (öl. 988/1580), Hızır Dede (öl. 18/512) ve Akbiyık Meczûb (öl. 860/1455) vasıtasıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaşmaktadır. Aynı silsile Hamîdüddîn Aksarâyî (öl. 815/1412), Alâeddin Erdebilî (öl. 933/1429), Sadreddin Erdebilî (öl. 794/1392) ve Safiyyüddîn Erdebilî ile Zâhidiyye'nin pîri İbrâhim Zâhid-i Gîlânî'ye ulaşmaktadır.^[50] Bunun yanı sıra onun Halvetiyye'nin Demirtâşîyye şubesinin pîri Muhammed Demirtâşî el-Halvetî'nin halifelerinden Kerîmuddîn el-Halvetî'den usûl-i esmâ dersi aldığı, Yusuf Sivrihisârî ve Nureddinzâde Muslihiddîn Efendi gibi Halvetî şeyhlerinin sohbetlerinde bulunduğu rivayet edilmiştir.^[51] Müellif ayrıca; etvâr-ı seb'a hakkında geniş malumatlar serdeden Sofyalı Bâlî Efendi için; “şeyhimizin şeyhi” tabirini kullanmıştır.^[52] Hüdâyî'nin bağlı bulunduğu silsileleri ve feyz

[44] Sun'ullâh Gaybî, *Risâle-i Esmâ* (Bursa: İnegöl Kütüphanesi, Genel, 1441/14), 84b-85b, 88a-90b.

[45] Lâmekânî, *Dîvân* (Hâlet Efendi, 800/14), 46a.

[46] Lâmekânî, *Dîvân* (Hâlet Efendi, 800/14), 138a.

[47] Münîrî bu ifadeyle bayrâmî melâmîlerinin seyrülûk usûlünü kastetmiş olmalıdır.

[48] Karşılıklı mektuplaşmalar için bk. Münîrî Belgradî, *Mektûbât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 2819/4), 149b.

[49] Oğuzhan Şahin, “Mektuplar Üzerinden Yapılan Bir Tartışma: Münîrî-yi Belgradî ve Lâmekânî'nin Raks ve Semâyâ İlgili Birbirlerine Mektupları”, *Melamet Kitabı*, ed. M. Esat Harmanlı (İstanbul: İBB Müzeler Kütüphaneler Müdürlüğü Yayınları, 2023), 131.

[50] İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâb-u Silsile-i Tarîk-i Celvetiyye* (İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291), 73-82; Harîrîzâde, *Tibyân* (İbrahim Efendi, 430), 1/244b.

[51] Harîrîzâde, *Tibyân* (İbrahim Efendi, 430), 1/227b; Eyüp Akdağ, “Aziz Mahmud Hüdâyî'de Hakiki Tevhîd (Marifet) ve Hakiki Kulluk İfadeleri: Cem' ve Tefrika (Fark)”, *Sûfiyye* 11 (Aralık 2021), 134.

[52] Aziz Mahmud Hüdâyî, *Tezkire* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3424), 38b.

aldığı mürşidlerini değerlendiren kaynaklar Celvetîliğin hem Halvetiyye hem de Bayrâmiyye ile ilişkisine vurgu yapmıştır.^[53]

Tasavvufî şahsiyetini izah sadedinde o; “*iki tarîk ile bu fakîr sohbet etmiştir. Tarîkımız halvet ve celveti câmidir*”^[54] ifadesini kullansa da eserlerinde Celvetî tefekkürünün Halvetiyye’den farklı olduğuna dair düşünceleri göze çarpmaktadır. *Es’ile ve Ecvibe-i Mutasavvîfâne* eserinde; Halvetîlerin daima rüyalara itibar edip irşad faaliyetlerini rüya üzerine bina ettiklerini, Celvetîlerin ise hikmet-i ilâhiyyeyi esas alıp rüyalara tenezzül etmediklerini vurgulamıştır. Ona göre her iki usûl de muteber olmakla birlikte kalbe doğan ilâhî hikmetlere nail olma, eşyanın hakikatini müşâhade etme, irşad ve mükâşefe gibi hususlarda Celvetîlerin usûlü daha müessirdir.^[55] O ayrıca Halvetîlerin esmâyı, Celvetîlerin ise her tavırda fenâyı esas aldıklarını da eklemiştir.^[56]

Hüdâyî’nin, bazı eserlerinde etvâr sistematğine yönelik izahları mevcuttur. Bu izahlarının bir kısmı, incelemeye çalıştığımız risâleyle benzerlik göstermektedir. Farklı zamanlarda kaleme aldığı mektuplarından oluşan *Tezâkir* adlı telifinde o, seyrüsülûkün yedi merhalesini peygamberlerle ilişkilendirerek dördüncü tavrın nebîsinin Hz. Nûh olduğunu belirtmiştir. Bu tavırda; semâ-i hakikatten gelen tecellîler sâlikin kalbinde ilm-i hakikat olarak zuhûr eder ki, bu zuhurâtın neticesi olarak sâlikin nefsanî istidatları küle dönerek yok olur. Bâtınındaki bu süreç ve tecrübe sâlikin vâkıalarına göklerin yıkılması, fırtına ve tufanların kopması şeklinde yansır.^[57] Müellifin bu izahı, irdelediğimiz risâlenin dördüncü tavrındaki ifadeleriyle örtüşmektedir.^[58] Zira pek çok etvâr risâlesi tavr-ı nebî irtibatını; Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. Yahya, Hz. İdrîs, Hz. Musa, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed şeklinde sıralarken^[59] Hüdâyî, dördüncü tavırda Hz. Nûh’u zikretmiş ve bu mertebede yaşanan manevî hallerin Hz. Nûh’tan sülûk ehline miras kaldığını iddia etmiştir.^[60]

Hüdâyî’ye nispet edilen *Risâle-i Latîfe* adlı eserde nefsin yedi mertebesi sadece vâkıât özelinde ele alınmış yine şeyhe nispet edilen bir sonraki isimsiz risâlede de nefis mertebelerinde sâlikte ortaya çıkan fiil ve ahlak özetlenmiştir.^[61] Bunun dışında Hüdâyî; etvâr-ı seb’aya dair zuhurât, vâridât, ezvâk, alâmet, şartlar, rumuzlar, vâridât, vâkıât vb. hususları içeren mufasssal fakat aceleyle yazılan bir risâlesinin varlığından söz etmiş, bu telifinin sadece ehli olan müritlerinin istifadesine sunduğunu belirtmiştir. O, zamanla bu risâlenin sadece etvâra ait olan kısımlarının müritleri tarafından istinsah edilip muhtelif yerlerde okunmaya başlandığını söylemiş hatta bu konuda padişahı haberdâr edemediği için de müteessir olduğunu eklemiştir.^[62]

Bu bilgiler değerlendirildiğinde; Hüdâyî’nin telifleri arasında, etvâr sistematğini ele aldığı tamamlanmamış bir eserinin olduğu ve daha sonra müritlerinin bu izahları müstakil bir eser haline getirdiği anlaşılmaktadır. Modern bazı çalışmalar da Hüdâyî’nin bu konu hakkında yazılmış bir eserinin varlığından bahsetmiş, telifin günümüzde ulaşmadığına dikkati çekmişlerdir.^[63] Bu durumda, konu edindiğimiz etvâr risâlesinin Hüdâyî’nin bahsettiği risâle olma ihtimali ortaya çıkmaktadır.

[53] Harîrîzâde, *Tıbyân*, İbrahim Efendi, 430, 1/227b; Hasan Kamil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1990), 234, 237; a.mlf. “Celvetiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/273.

[54] Aziz Mahmud Hüdâyî, *Es’ile ve Ecvibe-i Mutasavvîfâne* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai, 269/1), 2a.

[55] Hüdâyî, *Es’ile ve Ecvibe* (Hüdai, 269/1), 2a-b.

[56] Hüdâyî, *Der Beyân-ı Tarîkat-ı Celvetiyye* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi, 1793/11), 187b.

[57] Hüdâyî, *Tezkire* (Mikrofilm, 3424), 8b.

[58] Krş. *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a* (Şemsi-Güneren, 61/12), 103a.

[59] Sofyalı Bâlî Efendi, *Etvâr-ı Seb’a* (İstanbul: İBB Atatürk Kütüphanesi, Osman Ergin, nr. 1213), 1a-28b.

[60] Hüdâyî, *Tezkire* (Mikrofilm, 3424), 7a-8b.

[61] Hüdâyî, *Risâle-i Latîfe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 1461), 12b-19a.

[62] Hüdâyî, *Tezkire* (Mikrofilm, 3424), 47b.

[63] Mustafa Salim Güven, *Çeşitli Yönleriyle Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin Mektupları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 202; Adalet Çakır, “Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Ecvibe-i Mutasavvîfânesi ve Celvetiyye Tarikatı’nın Bazı Esasları”, *Tasavvuf Dergisi* 35/1 (2015), 59-96.

Celvetiliğin sülûk esaslarını ele alan bazı teliflerde etvâr-ı seb'a konusunun ele alındığı görülmektedir. Bunlardan biri İBB Atatürk Kütüphanesi'nde kayıtlı *Beyân-ı etvâr-ı seb'a min silsile-i Celvetiyye* isimli müellifi bilinmeyen bir risâledir.^[64] Bunun dışında Süleymaniye Kütüphanesi'ne kayıtlı bir mecmuada Hüdâyî'ye nispet edilen muhtasar bir etvâr-ı seb'a cetveli yer almaktadır.^[65] Celvetî meşâyihinden Yâkub Afvî (öl. 1149/1736) Celvetî usûl ve âdâbını konu edindiği *Hediyyetü's-sâlikîn* adlı eserinde etvâr-ı seb'ayı izah etmiş ve bu usûlün Hüdâyî'ye ait olduğunu söylemiştir.^[66] Fakat Afvî'nin Hüdâyî'ye nispet ettiği etvâr sistematikindeki seyr mertebelerinin isimleri söz konusu risâledeki mertebelerden farklıdır.^[67] Ayrıca, ele aldığımız risâlenin Yazma Bağışlar nüshasının Hüdâyî'nin tertibi olduğuna dair ferağ kaydının olduğu ilgili başlıkta belirtilmişti. Bu bilgiler ışığında Hüdâyî'nin etvâr-ı seb'aya dair bir risalesinin bulunduğu ve bu risâlenin Celvetî sûfler tarafından istinsâh edilip yorumlandığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

3.3. Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi

Ümmî Sinanzâde'nin silsilesi Çukadâr Muhammed Efendi (öl. 1060/1650), Hakîkizâde ve Seyyid Seyfullah vasıtasıyla Yusuf b. İbrahim'e (Ümmü Sinan) ulaşmaktadır.^[68] Mehmed b. Ramazan'a (Nazmî) (öl. 1112/1701) göre o, ilk başlarda Halvetiyye'nin Ahmedîyye kolu şeyhlerinden Haydar Efendi isimli bir zâta intisap etmiştir. Seyrüsülûkü esnasında etvâr mertebelerinin vâkı'ât ve terkîblerini yorumlama konusunda şeyhinin izahlarını şeriata aykırı bularak bu zâttan ayrılmış daha sonra Halvetiyye'nin Şemsiyye/Sivâsiyye müridlerinden Abdülahad en-Nûrî'ye (öl. 1061/1651) intisap ederek ondan tekmi'l-i esmâ edip icazet almıştır.^[69] Ümmî Sinanzâde'nin icazet ve silsileleri hakkındaki rivayetleri değerlendiren Yılmaz; onun, en-Nûrî'den icazet alsa bile kendi silsilesi olan Sinâniyye'den halife olmak istediğini bu nedenle Çukadar Mehmed Efendi'den seccade ve asa aldığı görüşünün daha isabetli olduğunu belirtmiştir.^[70] Bu durumda onun hem Marmaravî'ye hem de Ümmî Sinan'a ulaşan iki silsilesinin olduğu anlaşılmaktadır.

Ümmî Sinanzâde'nin telifleri arasında *Mecâlis-i (Mevize-i) Sinâniyye*, *Kunûzu'l-hakâyık fî rumûzû'd-dekâik* ve *Fezâilü's-şuhûr* adlı eserlerinin olduğunu bildirmişse de kaynaklar onun etvâr-ı seb'aya dair bir risalesinden bahsetmemiştir.^[71] Ulaşabildiğimiz eserlerinden *Mecâlis*, ve *Fezâilü's-şuhûr*'daki kaynak ve alıntıları dikkate alındığında Ümmî Sinanzâde'nin tefsir ve hadis gibi ilimlerde yüksek bir seviyeyi hâiz olduğu anlaşılrsa da onun seyrüsülûk usûlü hakkında yeterli bilgi edinilememiştir. Pazarkapı Tekkesi'nde irşad vazifesini sürdürdüğü, halkın hemen her kesiminden teveccüh gördüğü kaynaklarda mervîdir.^[72] Bunun yanı sıra vefatına tarih düşmek amacıyla söylenen; "*gitti ehl-i sülûkün üstadı*."^[73] mısraı müellifin irşad dairesinin genişliğini göstermektedir. Nazmî: "... İlm-i ta'bîrde Yiğitbaşî vâdisinde kâmil ve fukarâyı irşad semtinde âlem-i misâle dek âlim idi."^[74] Sözleriyle onun seyrüsülûk konusunda Marmaravî'nin etvâr usûlünü benimsediğine işaret etmiştir.

[64] Bk. *Beyân-ı etvâr-ı seb'a min silsile-i Celvetiyye* (İstanbul: İBB Atatürk Kütüphanesi, Nadir Eserler, 981/03), 24a-31b.

[65] Abdülmecid Sivâsî, *Dîvân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 5223), 5b.

[66] Yâkub Afvî, *Hediyyetü's-sâlikîn* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî, 375/01), 6b-8a.

[67] Afvî'ye göre Hüdâyî seyr merhalelerini; seyr-i lillâh, seyr-i ilellâh (bu ifade iki kez zikredilmiştir), seyr-i ilellâh, seyr-i ma'allâh, seyr-i fillâh, (altıncı tavrın seyri zikredilmemiştir), seyr-i billâh şeklinde sıralamıştır. *Hediyyetü's-sâlikîn*'in diğer nüshalarında da sırlama aynı şekilde verilmektedir. Afvî, *Hediyye* (Hüdâi, 375/01), 6b-7a.

[68] Harîrîzâde, *Tıbyân* (İbrahim efendi, 431), 2/144a; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/276.

[69] Mehmed b. Ramazan Nazmî, *Hediyyetü'l-ihvân* (Süleymaniye Kütüphanesi, H. Şemsi Güneren, 60), 100b, 160b; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007), 141.

[70] Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 142.

[71] Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/277; Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Ali Fikri Yavuz- İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınları, 1972), 1/109.

[72] Nazmî, *Hediyyetü'l-ihvân* (Şemsi Güneren, 60), 161a.

[73] Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/277.

[74] Nazmî, *Hediyyetü'l-ihvân* (Şemsi Güneren, 60), 161a.

Ümmî Sinanzâde'nin yukarıda işaret edilen her iki silsilesinde özellikle Marmaravî ve Seyyid Seyfullah tarafından etvâr risâlelerinin telif edildiği bilinmektedir. İncelediğimiz risâleyle bu iki müellifin etvâra dair risâleleri arasında muhteva açısın bazı farklılıklar ve benzerliklerin olduğu görülmektedir. Risalemizde geçen veled-i kalbin zuhûru tavr-ı evvelde zikredilirken Marmaravî bu zuhûrun tavr-ı sâni'de gerçekleşeceğini söylemektedir. Aynı şekilde Hz. Nuh'a ait hususiyetler Marmaravî tarafından ikinci tavrın terkîblerleri arasında gösterilmiş, risalemizde ise dördüncü tavra ait gösterilmiştir. Yine Marmaravî; Hallâc-ı Mansûr'un (öl. 309/922) mazhâr olduğu mertebenin üçüncü tavrı/nefs-i mülhime olduğuna işaret ederken, risâlede aynı mazhâriyet dördüncü tavra ait gösterilmiştir.^[75] Seyyid Seyfullah'ın manzûm etvârında; sâlikin kendini mevlevî ve kalenderî dervişleri şeklinde def ve ney eşliğinde semâ' eder halde müşâhade etmesini üçüncü tavrın terkîbleri arasında saymıştır. Onun bu açıklaması incelediğimiz risâlenin aynı tavra ait izahlarına büyük ölçüde benzemektedir. Fakat Seyyid Seyfullah'ın, -Marmaravî'nin yaptığı gibi- Hallâc'ın ahvâlini üçüncü tavra ait sayarken risâlemiz aynı halleri dördüncü tavra ait olarak göstermiştir.^[76]

Yukarıdaki bilgiler ışığında Ümmî Sinanzâde'nin etvâr-ı seb'a usûlüyle seyrülûkünü tamamladığını ve bu usûlle dervişlerini irşad ettiği anlaşılmaktadır. İncelediğimiz risâle; temel izahları hususunda, Ümmî Sinanzâde'nin silsilesinde bulunan müridlerin telif ettiği etvâr risâleleriyle hem benzerlik hem de farklılıklar içermektedir. Takipçisi olduğu irfânî düşünce ve müridleri göz önünde bulundurulduğunda onun böyle bir risâleyi kaleme alma ihtimalini güçlendirse de ulaşabildiğimiz malumatlar konu hakkında kesin bir yargıya varmamız için yeterli değildir.

3.4. Yâkub Halvetî

Yâkub Efendi *Âhd ve Mîsâk* adlı eserinde kendi silsilesinin; Ramazan Mahfî (öl. 1025/1616), Muhyiddin Mehmed Karahisârî, Kâsım Lârendî (Bursevî) ve İzzeddin Karamânî vasıtasıyla Marmaravî'ye ulaştığı rivayet etmiştir.^[77] Ayrıca kaynaklarda; yetiştirdiği ve farklı bölgelere gönderdiği halifelerinin çokluğu, şeyhin irşad dairesinin genişliğine vurgu yapılmış, hutbe ve ilahîlerinin geniş kitleleri teshîr ettiği belirtilmiş, fakat etvâr-ı seb'aya dair bir eserinden bahsedilmemiştir.^[78]

Yâkub Efendi'nin risâlelerinin bulunduğu mecmuada onun seyrüsülûk anlayışına dair bilgiler mevcuttur. *Hidâyetü's-sâlikîn* adlı risâlede etvâr-ı seb'a sistematîği dâhilinde nefsin yedi mertebesini, bu mertebelerin hususiyetlerini kısaca izah eden Yâkub Halvetî, tavrılara ait ezkâr, halât, vâkıât vb. hususlara dair bir açıklama yapmamıştır. Ayrıca risâlenin son kısmında sâlikin manevî terakkîsi sürecinde kalp katmanlarını; sadr, şağaf, kalb, fuâd-ı kalb, behcetü'l-kalb, habbetü'l-kalb ve süveydetü'l-kalb şeklinde sıralamıştır.^[79] Bu sıralama, Yahyâ Şîrvânî'nin kalbe dair tasvirlerinin hemen hemen aynısı olup incelediğimiz risâleden farklıdır.^[80] Bundan hareketle, incelediğimiz risâlenin dışında Yâkub Halvetî'nin etvâra dair telif ettiği başka bir etvâr risâlesinin olduğu ve bu metinde Şîrvânî'nin usûlünü takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu da incelediğimiz risâlenin ona ait olmadığı ihtimalini güçlendirmektedir.

4. Halvetî, Celvetî ve Bayramî Muhiti Bağlamında Risâlenin Tedâvülû

Araştırmamızın buraya kadarki kısmında, incelemeye çalıştığımız risâlenin farklı tarikatlara/kollara müntesip şeyhlere nispet edildiği ve bu müridlerin seyrüsülûk anlayışları çerçevesinde

[75] Krş. *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* (Şemsi Güneren, 61/12), 102a, 103a-b; Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a li-Kalbi'l-Ârifîn* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2688), 64b-65b.

[76] Seyyid Seyfullah Nizamoğlu, *Câmi'u'l-meârif* (Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşâkî Tekkesi, 140), 29.

[77] Yâkub Halvetî, *Âhd ve Mîsâk* (Ankara: Millî Kütüphane, Millî Yazmalar, 2482/1), 17a-b.

[78] Baldırzâde Mehmed Efendi, *Vefeyât-ı Baldırzâde* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi, 1650), 74a-b; Vassâf, *Sefîne-i evliyâ*, 5/25; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 164.

[79] Halvetî, *Hidâyetü's-sâlikîn ve behcetü'l-aşîkîn* (Ankara: Millî Kütüphane, Millî Yazmalar, 2482), 31b-32a.

[80] Krş. Şîrvânî, *Etvârü'l-kulûb*, 171a-177b.

bir etvâr risâlesi kaleme alma ihtimalleri üzerinde durulmuştur. Konuyu karmaşık hale getiren bir diğer olasılık ise söz konusu risâlenin pek çok tekkede ve farklı sûfî çevrelerince okunmuş ve çoğaltılmış olmasıdır ki; bu da bizi risâlenin kaleme alındığı 17. yüzyıl başlarında bu üç tarikatın sûfî muhitini anlamaya sevk etmektedir.

Kaynaklar incelendiğinde sözü edilen dönemde bir Halvetî, Celvetî ve Bayrâmî muhitinin oluştuğu görülmektedir. Söz konusu risâlemizin muhtemel müelliflerinden biri olan Lâmekânî, ilmî/tasavvufî şahsiyeti sebebiyle sûfî çevreler tarafından teveccüh görmüştür.^[81] Bazı kaynaklar Sinânî şeyhi Seyyid Nizamoğlu'nun halifesi Osman Hakîkî'yi, Lâmekânî'nin de müridi olarak tavsif etmiştir.^[82] Bazı kaynaklarda ise Lâmekânî'nin hulefâsından Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, Hakîkî'nin halifeleri arasında sayılmıştır.^[83] Her iki durumda Lâmekânî'nin, Hakîkî ile manevî irtibatının bulunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu çevrenin oluşumunda İbrahim Efendi'nin kilit bir rol oynadığı görülmektedir. Zira onun Bayrâmî-Melâmî silsileden feyz aldığı kimselerin yanı sıra Sinânî ve Sivâsî müridler de bulunmaktadır. Nazmî, İbrahim Efendi'nin aynı zamanda Abdülmecid Sivâsî'den de feyz aldığı hatta Sivasî'nin, şayet ona bir mektup yazacak olsa; "*bakiyyetü's-selef nakiyyetü'l-halef*" tabirini kullanacağını söyleyerek onun Halvetiyye'nin sadık ve saf bir müntesibi olduğunu belirtmiştir.^[84] Müstakîmzâde de Nazmî'yi bu konuda tasdik etmekte, İbrahim Efendi'nin Sivasî meşâyihinden Abdülehad Nurî'den de ahz-ı tarikat ettiğini söylemektedir.^[85]

Seyyid Seyfullah ve Lâmekânî'den feyz aldığı belirtilen Hakîkî, risâlemizin muhtemel müelliflerinden Hasan Efendi'nin müridlerinden biridir. Onun, Sinânî meşâyihinden Seyyid Nizamoğlu ve Hakîkî'nin yer aldığı aynı silsileden icâzetli olduğu, Sivâsî şeyhlerinden en-Nûrî'den de tekmîl-i esmâ ettiği^[86] göz önünde bulundurulduğunda Sivâsî, Sinânî ve Bayrâmî sûfler arasında aktif bir ihvan ağı oluştuğu görülmektedir.

Muhtemel müelliflerden biri olan Hüdâyî'nin müntesibi olduğu silsileler ve feyz aldığı müridler ilgili başlıkta kısaca açıklanmıştı. Hüdâyî ile aynı dönemde yaşayan Okçuzâde Mehmed Şâhî de (öl. 1039/1630) Hüdâyî'nin dolayısıyla da Celvetîliğin birleştirici karakterini izah sadedinde: "*Pîşvâ-yı tarik-i Bayrâmî-Cilve perdâz-ı bast-ı Bistâmî*" ve "*Tarîk-i râstî kim Celvetîdür-beyân-ı Nakşbend u Halvetîdür*."^[87] Beyitlerini kaleme almıştır. Hüdâyî, III. Mehmed'in (1595-1603) Eğri Seferi davetine icabet ederek İstanbul'a gelen Şemseddin Sivâsî'yi elini öperek karşılamış ve onu uzun bir müddet misafir etmiştir.^[88] Bayrâmî-Melâmî şeyhlerinden İbrahim Efendi de Hüdâyî ile yakın münasebette bulunan dönemin meşhur sûflerinden biridir. Müstakîmzâde, Nazmî ve Vassâf dönemin siyasî baskısı sebebiyle İbrahim Efendi'nin Hüdâyî'ye sığınıp onun dergâhında bir müddet kaldığını, bu müddet zarfında Celvetî usûl ve âdâbına göre seyrüsülûkünü itmam edip onun elinden tâc ve hırka giydiğini belirtmişleridir.^[89] Rivâyetleri değerlendiren Süleyman Gökbulut tarihî ve kronolojik deliller ışığında bu bilgileri yorumlamış, Hüdâyî ve İbrahim Efendi'nin

[81] Gölpınarlı, *Melâmîlik*, 82-83.

[82] Sâdık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turuk-i 'Aliyye- Melâmîlik*, 39.

[83] Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/483.

[84] Nazmî, *Hediyyetü'l-ihvân* (Şemsi Güneren, 60), 150b.

[85] Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016), 1/25.

[86] Müstakîmzâde, *Risâle-i Melâmîyye* (Nafiz Paşa, 1164), 38b-39a; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fuzelâ*, haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2018), 2/1341; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/483.

[87] Okçuzâde Muhammed Şâhî, *Ahsenü'l-hadîs* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 122), 4b, 5b.

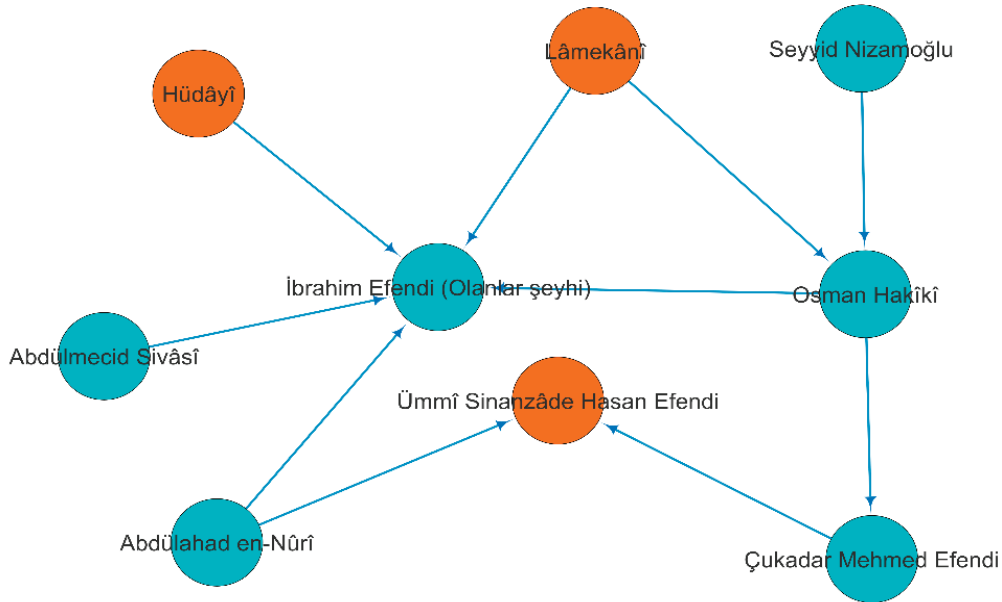
[88] Harîrîzâde, *Tıbyân* (İbrahim efendi, 431) 2/212b. Ayrıca bk. Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 38/524.

[89] Nazmî, *Hediyye*, Şemsi Güneren, 60, 151a; Müstakîmzâde Süleyman Sadettin, *Hülâsâtü'l-hediyye* (Ankara: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şerîyye, 1082), 47a; Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 2/484.

ilişkilerinin siyasî koruma sebebiyle değil, daha eskiye dayanan manevî bir dostluk nedeniyle olduğu ihtimalinin daha gerçekçi olduğunu belirtmiştir.^[90]

Muhtemel müelliflerden sonuncusu olan Yâkub Efendi'nin müntesibi olduğu Ramazânîyye ise Sinânîyye ile birlikte Ahmediyye'nin alt kolları olarak zuhûr etmiştir. Her iki silsilede İzzeddin Karamanî (öl. 934/1527) gibi ortak mürşidler mevcuttur.^[91] Silsileler arasındaki ortak isimlerden bir diğeri de Sun'ullah Gaybî'dir. İbrahim Efendi vasıtasıyla Bayrâmî-Melâmî silsileye mensup olan Gaybî'nin; Muslihuddin Kütahyevî (öl. 1071/1661) vasıtasıyla Ümmî Sinan'a ulaşan silsilesiyle Sinânî, Eroğlu Nurî, Abdülbehhâb Ümmî vasıtasıyla Marmaravî'ye ulaşan silsilesiyle de Ahmedi silsilelerine mensubiyeti bulunmaktadır.^[92]

Yukarıdaki bilgiler; sözü edilen dönemde Halvetî, Celvetî ve Bayramî sûfler arasında aktif bir etkileşim ağının olduğuna işaret etmektedir. İncelediğimiz risâlenin, birbirleriyle yakın münasebette bulunan bu üç tarikatın müntesipleri tarafından okunmuş, sahiplenilmiş ve istinsah edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu da; risâlenin sûfî çevrelerinde tedavülde bulunan gezgin bir etvâr metni olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç

Farklı kütüphanelerde yedi adet nüshası olan ve dört ayrı müellife nispet edilen bir etvâr risalesinin gerçek müellifinin kim olduğu sorusunu merkeze alan çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçlar şunlardır:

Takipçisi oldukları seyrüsülûk sistematîği açısından ve kronolojik olarak Lâmekânî, Hüdâyî, Yâkub Efendi ve Ümmî Sinanzâde'nin bir etvâr risâlesi telif etmeleri ihtimal dâhilindedir. Fakat eserleri incelendiğinde bu şeyhler arasında sadece Hüdâyî ve Yâkub Efendi'nin eserlerinde etvâr-ı seb'aya dair net izahlarının olduğu görülmüştür.

[90] Süleyman Gökbulut, "Oğlan Şeyh İbrahim Efendi ve Bazı Tasavvufî Görüşleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Aralık 2012), 260.

[91] Semih Ceyhan, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar-Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 734.

[92] Sun'ullâh Gaybî, *Risâle-i Esmâ* (Bursa: İnegöl Kütüphanesi, Genel, 1441/14), 84b-85b, 88a-90b. Ayrıca bk. Ceyhan, "Halvetiyye", 734.

Bu müelliflerden biri olan Yâkub Efendi'nin incelediğimiz risâleden farklı olarak müstakil bir etvâr risâlesinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ona ait olduğu düşünülen nüshanın içerisinde bulunduğu mecmuanın mündericât kısmında Yâkub Efendi'nin adı yerine el-Halvetî nisbesi yazılmış, sonraki risâleler ise Yâkub Efendi'nin telifâtı olarak gösterilmiştir. Bu durumda katalog kayıtları; isim ve künye karışıklığı sebebiyle sonraki risâlelerden hareketle söz konusu nüshayı da Yâkub Efendi adına kaydetmiş olmalıdır. Bu sebepler dikkate alındığında risâlenin Yâkub Efendi tarafından kaleme alınma ihtimali oldukça düşüktür.

Nüshaların bazılarında Hz. Şeyh, Azîz, el-Halvetî gibi müellife işaret eden künyeler kullanılırken, Lâmekânî, Hüdâyî ve Ümmî Sinanzâde'nin isimlerinin belirgin şekilde ilgili nüshalarda açıkça yazıldığı görülmüştür. Fakat diğerlerinin aksine sadece Hüdâyî'ye nispet edilen nüshada; risâlenin Hüdâyî'nin tertibi olduğuna dair müstensih kaydı bulunmaktadır. Bu durum, risâlenin Hüdâyî'nin telifi olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Hüdâyî'nin özellikle *Tezâkir* adlı eserinde etvâra dair görüşleri bulunmakla birlikte bu bilgiler sistematik olarak değil eksik, dağınık ve gelişigüzel serdedilmiştir. Bu durum; müellifin etvâra dair sistematik bir telifinin olup olmadığı sorusunu düşündürmektedir. Fakat aynı eserde Hüdâyî; bizzat kendisinin bir etvâr risâlesi telif ettiğini, daha tamamlanmadan bu risâlenin müritler tarafından okunup istinsah edilmeye başlandığını belirtmiştir. Onun bu sözlerini değerlendiren bazı araştırmalar Hüdâyî'nin henüz ele geçmeyen bir etvâr risâlesinin varlığına işaret etmişlerdir. Ayrıca Hüdâyî'nin adı geçen eserindeki etvâr izahlarıyla söz konusu risâle karşılaştırıldığında birbirini doğrulayan ifadelerin yer aldığı câlib-i dikkattir. Bu bilgiler ışığında incelediğimiz risâlenin Hüdâyî'ye ait olma olasılığı diğerlerine nazaran daha kuvvetli gözükmektedir.

Tespit edebildiğimiz iki nüsha Lâmekânî'nin adına kayıtlıdır. Bayrâmî-Melâmî şeyhi olan Lâmekânî'nin esmâ usûlüyle seyrüsülûk yapanları savunması ve onlarla iyi ilişkiler kurması onun Halvetîliğe intikal ettiği şeklinde bazı yorumları da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte şiirlerinde bazı etvâr kavramlarını kullanması, halifelerinden İbrahim Efendi ve onun öğrencisi Gaybî'nin etvâra dair bilgiler vermesi Lâmekânî'nin etvâr-ı seb'a usûlüne uzak olmadığını göstermektedir. Telifât bakımından son derece mümbit bir müellif olan Lâmekânî'nin, adı geçen risâlenin müelliflerinden biri olma olasılığı bulunmakla birlikte bilinen/ona nispet edilen eserlerinde etvâr sistematığına yönelik herhangi bir izahı bulunamamıştır. Bu bağlamda risâlenin Lâmekânî'ye nispeti Hüdâyî'ye nispetine kıyasla daha zayıf gözükmektedir.

Ümmî Sinanzâde'nin ulaşabildiğimiz eserlerinde etvâra dair bilgi bulunmamakla birlikte müntesibi olduğu silsilede Marmaravî ve Seyyid Nizamoğlu gibi etvâr müellifleri bulunmaktadır. Adı geçen risâle ile özellikle Nizamoğlu'nun manzûm etvâr risâlesindeki bazı bilgi ve ifadelerin benzer olduğu tespit edilmiştir. Müridlerini etvâr-ı seb'a usûlüne göre irşâd eden Ümmî Sinanzâde'nin bu risâleyi telif etme ihtimali bulunmakla birlikte ulaşabildiğimiz bilgiler konu hakkında kesin bir yargı için yetersizdir.

Aynı risâlenin dört farklı müellife nispet edilerek istinsah edilmesi bu metnin sûfî çevrelerindeki aktif tedavülüne de işaret etmektedir. Buna göre; 17. yüzyılda Halvetî, Celvetî ve Bayrâmî sûfiler arasında güçlü bir etkileşim ağı söz konusudur. Bu ihvan ağı dikkate alındığında risâlenin gezgin bir etvâr metni olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Abdullah Efendi, Sarı. *Semerâtü'l-fuâd*. çev. Yakub Kenan Necefzâde. İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1967.
- Abdûlbâki, Lâlizâde. *Sergüzeşt*. haz. Tahir Hafızalioğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- Âbid, Abdûlgafur. *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2419/1. 1a-6b.
- Afvî, Yâkub. *Hediyetü's-sâlikîn*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî, 375/01, 6b-8a.
- Akdağ, Eyüp. "Aziz Mahmud Hüdâyî'de Hakiki Tevhîd (Marifet) ve Hakiki Kulluk İfadeleri: Cem' ve Tefrika (Fark)". *Sûfiyye* 11 (Aralık 2021), 131-160.
- Ali Efendi, Kâtib Hacı. *Tuhfetü'l-mücâhidîn behcetü'z-zâkirîn*. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2293. 1a-625a.
- Atâyî, Nev'îzâde. *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-şekâik*. haz. Suat Donuk. İstanbul: Yazma eserler Kurumu Yayınları, 2017.
- Baldırzâde Mehmed Efendi, *Vefeyât-ı Baldırzâde* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi, 1650), 2a-81a.
- Bâlî Efendi, Sofyalı. *Etvâr-ı Seb'a*. İstanbul: İBB Atatürk Kütüphanesi, Osman Ergin, 1213, 1a-28b.
- Belgrâdî, Münîrî. *Mektûbât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 2819/4, 147a-161a.
- Beyân-ı etvâr-ı seb'a min silsile-i Celvetiyye*. İstanbul: İBB Atatürk Kütüphanesi, Nadir Eserler, 981, 24a-31b.
- Bostancı, Ali Haydar. *Tasavvuf'ta Etvâr-ı Seb 'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'a'sı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Kitâb-u Silsile-i Tarîk-i Celvetiyye*. İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291.
- Cebecioğlu, Ethem. *Nokta-i Süveydâ*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2018.
- Ceyhan, Semih. "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar-Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İsam Yayınları, 2015, 696-778.
- Cîlî, Kutbuddîn Abdülkerîm b. İbrahim. *Risâle fî etvârî's-seb'a*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar. 2998/014, 92a-95b.
- Çakır, Adalet. "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Ecvibe-i Mutasavvıfânesi ve Celvetiyye Tarikatı'nın Bazı Esasları". *Tasavvuf Dergisi* 35/1 (2015), 59-96.
- Çakmaktaş, Büşra. "17. Yüzyılda Vahdet-i Vücûd Düşüncesinin Bir Şârihi Olarak Lâmekânî Hüseyin Efendi'de Vücûd ve Marifet". *Tasavvuf Dergisi* 41 (2018), 51-72.
- Çelebi, Kâtip. *Fezleke*. haz. Zeynep Aycibin. 2 Cilt. İstanbul: T.C. Kültür bakanlığı Yayınları, 2016.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. İstanbul: Aydın Yayınları, 2006.
- Erol, İbrahim. "Balkanlar'da Etvâr-ı Seb'a Geleneği ve Hüseyin Lâmekânî'nin Etvâr-ı Seb'a Risâlesi". *Osmanlı Avrupası'nda Bilim ve Düşünce*. ed. Elif Baga 267-292 Makedonya: İDEFE Yayınları, 2024.
- Erzincânî, Muhammed Bahâuddîn. *Makâmâtü'ârifîn ve ma 'ârifü's-sâlikîn*. haz. Necdet Okumuş. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992.
- Gaybî, Sun'ullâh. *Risâle-i Esmâ*. Bursa: İnebey Kütüphanesi, Genel, 1441/14, 48a-161a.
- Gaybî, Sun'ullâh. *Risâle-i Esmâ*. Bursa: İnegöl Kütüphanesi, Genel, 1441/14, 48a-161a.

- Gökbulut, Süleyman. "Oğlan Şeyh İbrahim Efendi ve Bazı Tasavvufî Görüşleri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Aralık 2012), 253-280. <https://doi.org/10.14395/jdiv41>.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Gündoğdu, Cengiz. *Abdülmecîd-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Güven, Mustafa Salim. *Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Mektupları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Halvetî, Yâkub. *Ahd ve Mîsâk*. Ankara: Millî Kütüphane, Millî Yazmalar, 2482/1, 12a-17b.
- Halvetî, Yâkub. *Ahd ve Mîsâk*. Ankara: Millî Kütüphane, Millî Yazmalar, 2482/1, 12a-17b.
- Halvetî, Yâkub. *Hidâytü's-sâlikîn ve behcetü'l-'aşîkîn*. Ankara: Millî Kütüphane, Millî Yazmalar, 2482, 18a-28b.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Tıbyânü vesâilî'l-hakâik*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430, 2/1a-321b.
- Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/523-526. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Hasan Efendi, Ümmî Sinanzâde. *Sülûk-i Etvâr-ı Seb'a*. Ankara: Millî Kütüphane, Adnan Ötüken, 4529/9, 212b-220a.
- Hüdâyî, Aziz Mahmud *Es'ile ve Ecvibe-i Mutasavvîfâne*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai, 269/1, 1a-7a.
- Hüdâyî, Aziz Mahmûd. *Der Beyân-ı Tarîkat-ı Celvetiyye*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi, 1793/11, 186a- 261b.
- Hüdâyî, Aziz Mahmud. *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2419/01, 2a-4b.
- Hüdâyî, Aziz Mahmud. *Risâle-i Latîfe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 1461, 12b-19a.
- Hüdâyî, Aziz Mahmud. *Tezkire*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 3424, 2a-112b.
- Ilic, Slobodan. "Lâmekânî Hüseyin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 27/94-95. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Ilic, Slobodan. "Poslanica O Sedam Duhovnih Stanja (Risâle-i Atvâr-ı Seb'a) Huseina Lamekanija". *Anah* 51/43 (2022), 153-167. <https://doi.org/10.51719/25663267.2022.29.43.153>
- Karamanî, Habîb. *Makâmâtü's-sülûk*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1321. 2a-51b.
- Köstendilî, İbrahim Efendi. *Müfîd-ü muhtasar*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Karaçelebizâde, 354/002, 71a-121b.
- Köstendilî, İbrahim Efendi. *Usûlü'l-muhakkîkîn*. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosaniye, 3677, 2a-44b.
- Küçükırtıyaki, Fatih. *16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Etvâr-ı eb 'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirmesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2017.
- Lâmekânî, Hüseyin. *Dîvân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, 800/14, 137b-163b.
- Lâmekânî, Hüseyin. *Esrârname*. İstanbul: Milli Kütüphane, Yazmalar, 5278, 2a-17a.

- Lâmekânî, Hüseyin. *Risâle fî Şerh-i Hadîs-i Küntü Kenzen Mahfiyyen*. Ankara: Millî Kütüphane, Millî Yazmalar, 408/1, 1a-25b.
- Mehmet Tahir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. haz. Ali Fikri Yavuz- İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınları, 1972.
- Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin. *Hülâsâtü'l-hediyye*. Ankara: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şeriyeye, 1082, 2a-77b.
- Nazmî, Mehmed b. Ramazan. *Hediyetü'l-ihvân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, H. Şemsi Güneren, 60, 100b- 160b.
- Nizamoğlu, Seyyid Seyfullah. *Câmi'u'l-meârif*. Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşâkî Tekkesi, 140, 19a-35a.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "16 – 17. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzavî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi". *Belleten Dergisi* 61/230 (Nisan 1997), 95-103.
- Öztürk, Ali. "Halvetîliğin Manzûn Etvâr-ı Seb'a Geleneğinde Üç Müellif Bir Eser". *Uluslararası Seyyid Yahya Şirvânî ve Halvetîlik Sempozyumu*. ed. Orhan Söylemez vd. 1/59-68. Eskişehir: 2013.
- Sarıoğlu, Leyla Alptekin. "Yedi Tavır Hakkında Yazılmış Bir Risâle Tercümesi", *Mutad* 4/1 (Haziran 2017), 144-158.
- Süleyman Sadeddin, Müstakimzâde. *Mecellet'n-nisâb*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Süleyman Sadeddin, Müstakimzâde. *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye-i Şuttâriyye* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, 1164, 2a-86b.
- Şabanoviç, Hazim. *Knizevnost Muslimana Bih na Orijentalnim Jezicima*. Sarajevo: Svjetlos Izdavacko Preduzece, 1973.
- Şâhi, Okçuzâde Muhammed. *Ahsenü'l-hadîs*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 122, 1a-128a.
- Şahin, Haşim. "Bayrâmiyye", *Türkiye'de Tarikatlar-Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Şahin, Mehmet. "Etvâr-ı Seb'a Geleneği ve Vâhip Ümmî'de Etvâr-ı Seb'a". *Turkish Studies* 15/1 (Aralık 2019). 77-96. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40030>.
- Şahin, Oğuzhan. "Mektuplar Üzerinden Yapılan Bir Tartışma: Münîrî-yi Belgrâdî ve Lâmekânî'nin Raks ve Semâyla İlgili Birbirlerine Mektupları". *Melamet Kitabı*. ed. M. Esat Harmanlı. İstanbul: İBB Müzeler Kütüphaneler Müdürlüğü Yayınları, 2023.
- Şengün, Necdet. *Kuloğlu Şeyh İlyas, Etvâr-ı seb'a, Nefsin Yedi Mertebesi*. Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 2013.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-fuzelâ*. haz. Ramazan Ekinci. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2018.
- Şimşek, Abdullah. "Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi ve Kendisine Nispet Edilen Etvâr-ı Seb'a Risâlesi". *Şırnak üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2015), 125-130.
- Şirvânî, Seyyid Yahya. *Etvârü'l-kulûb*. Manisa: Manisa Kütüphanesi, İl Halk Kütüphanesi, 2906/8, 171a-178a.
- Şirvânî, Seyyid Yahya. *Makâmât*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 8194/11, 35b-47a.
- Tek, Abdürrezzak. *Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn'in Risâle-i Bayrâmiyye-i Melâmiyye Adlı Eserinin Metni ve Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

- Tekdemir, Hatice Kübra. *Habîb-i Karamanî ve Etvâr-ı Seb'a Manzûmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2015.
- Usta, Muhittin. *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Vicdânî, Sâdık. *Tomâr-ı Turuk-i 'Aliyye- Melâmîlik*. haz. İrfan Gündüz. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Yazıcı, Mehmet Yunus. "III. Murâd'ın Lugazına Hakîkî'nin Verdiği Cevaplar". *Bartın üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4/8 (Güz 2017), 142-181.
- Yıldız, Fatih. *Halvetî Azizlerinin Etvâr-ı Seb'a Risâleleri*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Celvetiyye". *Türkiye'de Tarikatlar-Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. 929-973. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1990.
- Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumu'nda Tasavvuf*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007.
- Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a li-Kalbi'l-Ârifîn* Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2688, 118a-128a.